

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ ΖΩΗΣ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΤΡΟΠΟΥ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Θ. ΠΕΤΣΙΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΗΒΑΙΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΗΓΩΑΝΤΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΗΣ: AN.KA.ΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο. ΜΟΣΟΦΙΑΣ

Ε.Υ.Δ Τμήμα Κ.τ.Π
ΙΟΑΝΝΙΝΑ 2008

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ.ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

1. ΤΟ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

‘Η διαπίστωση, ότι τό αστικό σχῆμα σκέψης ἐμπνεόταν καί ὑποβασταζόταν ἀπό μιά συνθετική-ἐναρμονιστική διάθεση καί πρόθεση, δέν βοηθεῖ τήν κατανόηση τῶν πραγμάτων ἐν ὅσῳ ὀκόμη παραμένει ἀδιευκρίνιστο ποιά διαφορετικά ἡ καί ἀντιτίθέμενα στοιχεῖα ἔπειτε νά συναρμοσθοῦν στό πλαίσιο τοῦ συγχροτητέου χρμονικοῦ “Ολου. Γιατί ἀρμονία μέ ἀπόλυτη ἔννοια δέν ὑπάρχει — ἥδη ἐπειδή δέν εἶναι δυνατόν νά βρεθεῖ κάποια σκοπιά, ἀπό τήν ὁποία θά μποροῦσαν νά συλληφθοῦν μέ μιᾶς ὅλα τά στοιχεῖα, ὅσα ὑπάρχουν πραγματικά καί ἰδεατά, γιά νά ἐνταχθοῦν σέ μιά καί μόνη ἀρμονική κατασκευή· τό ἔγχείρημα τῆς ἐναρμόνισης πρέπει λοιπόν νά ξεκινᾷ πάντοτε ἀπό ὄρισμένα στοιχεῖα, ἐνῶ ἡ ἀπόφαση νά δοθεῖ τό προβάδισμα σέ ὅλα στοιχεῖα γεννᾶ καί μιάν ὅλη ἀντίληψη τῆς ἀρμονίας. Αύτό συνεπάγεται πάλι ότι τήν ἐπιλογή τῶν στοιχείων, τά ὁποῖα θά συγχροτήσουν τό ἀρμονικό “Ολο, δέν τήν προσδιορίζει μιά ἥδη ὑφιστάμενη ψυχολογική ἀνάγκη ἀρμονίας, παρά ἀντίστροφα: ἡ ἥδη διαμορφωμένη προτίμηση πρός ὄρισμένα στοιχεῖα θέτει σέ κίνηση τό ἔγχείρημα τῆς ἐναρμόνισης, δην τοῦτα τά στοιχεῖα φαίνονται λίγο-πολύ ἐτερογενῆ ἀπό λογική ἡ ὄντολογική ἀποψη. Ταυτόχρονα, ἡ ἀνάγκη καί τό ἔγχείρημα τῆς ἐναρμόνισης, καθώς καί ἡ ἀπόφαση νά θεωρηθεῖ ἡ ἀρμονία ὡς ὑψιστη ἀξία, συνδέονται μέ τήν ἐπιθυμία νά παρουσιασθοῦν οἱ θέσεις τοῦ ἀντιπάλου ὡς χαοτικές κι ἔτσι νά τονισθεῖ ἡ ἀνυκανότητά τους νά παράσχουν σταθερό βιοτικό προσανατολισμό· γιατί ἀρμονία σημαίνει πρῶτα-πρῶτα σταθμισμότητα ἐδραζόμενη στή σταθερή θέση τῶν μερῶν μέσα στό πλαίσιο τοῦ “Ολου. Καί πράγματι, ἡ ἴδεα τῆς ἀρμονίας, ὡς κανονιστικός ἀξονας τῆς ἀστικῆς κοσμοθεώρησης, χρυσταλλώθηκε μέσα στήν ἀντίθεση ἐναντίον ἔκείνου πού στό κοινωνικοπολιτικό ἐπίπεδο ὄνομάσθηκε φεουδαλική ἀταξία ἡ φεουδαλικό χάος καί πού προβλήθηκε στό σύμπαν διά μέσου τῆς θεολογικῆς ἡ τῆς μαγικῆς ἐρμηνείας τῆς φύσης. Τά ἐπί μέρους στοιχεῖα τῆς ἀρμονίας ἔκεινης,

ή όποια θά παραμέριζε τήν άταξία μέσα στή φύση καί στήν κοινωνία, προέκυψαν έπισης μέσα στήν ταυτόχρονη άντίθεση πρός πολλούς έχθρους σέ πολλά μέτωπα, καί ο διαφορετικός χαρακτήρας τῶν έχθρῶν τούτων εἶχε ως ἀποτέλεσμα τήν ἐσωτερική ἔτερογένεια τοῦ φάσματος τῶν τοποθετήσεων ἐναντίον τους, οἱ όποιες ἔτσι ἔπρεπε νά ἐναρμονισθοῦν καί μεταξύ τους. Μέ αλλα λόγια, η ἀστική κοσμοθεώρηση διαμορφώθηκε μέσα σέ ἀντιφατικές συνθῆκες καί κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση ἀντιφατικῶν παραγόντων ἐπί πλέον ποτέ δέν ἐπικράτησε κοινωνικά σέ τέτοια ἔκταση, ὡστε η ἔκλειψη τῶν πολεμικῶν ἀναγκῶν νά σταματήσει τόν ἐσωτερικό της διαφορισμό. "Αλλωστε δέν μπορούσε νά διεκδικήσει γιά τόν ἐαυτό της ἐνα ἰδεολογικό μονοπώλιο, σάν ἔκεινο π.χ. πού γιά πολύν καιρό εἶχε στήν κατοχή της ή θεολογία, ήδη ἐπειδή εἶχε ἐξ ἀρχῆς ἐμφανισθεῖ μέ ἔμβλημά της τήν ἀτομική ἐλευθερία γνώμης καί τήν ἀνοχή.

'Η ἀστική τάξη κατεῖχε κοινωνική (πρό πάντων οἰκονομική) ίσχυ πολύ προτού ἀποκτήσει τήν ἀποκλειστική ή (πολύ συχνά) μοιρασμένη μέ αλλούς πολιτική κυριαρχία. 'Η ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν κατοχή (περιορισμένης) ίσχύος καί στήν (εύρεία) ἔλλειψη κυριαρχίας ἐξανάγκαζε σέ συμβιβασμούς, οἱ όποιοι ἀπό ψυχολογική ἀποψη ἀντικαθέφτιζαν τήν ἀμφίρροπη κατάσταση μᾶς κοινωνικῆς τάξης πού ήταν βέβαια ἐξαναγκασμένη νά ἔρθει σέ ἀντίθεση μέ τήν παραδοσιακή κοσμοθεωρία τῆς *societas civilis*, ταυτόχρονα ὅμως διαπίστωνε ὅτι τά δργανα τῆς κυριαρχίας βρίσκονταν σέ ξένα χέρια καί ἔτσι ἔτεινε (θέλοντας καί μή) ἐν μέρει νά μετριάσει ως πρός τό περιεχόμενο τήν ἀντίθεση αὐτήν καί ἐν μέρει νά τή μεταφράσει στή γλώσσα τοῦ ἀντιπάλου, δηλαδή νά τή μετριάσει καί ως πρός τή μορφή. 'Αλλά καί μετά τήν ὄλοκληρωτική ή μερική πολιτική νίνη τῆς ἀστικῆς τάξης τό κύριο ρεῦμα τῆς ἀστικῆς ιδεολογίας τό χαρακτήριζε η ὀναζήτηση τοῦ *juste milieu* — αὐτήν τή φορά ὅχι ἀπό φόβο μπροστά στήν ὑλική βίᾳ τῶν κυριάρχων, ἀλλά ἀπό ἔγνοια γιά τόν κίνδυνο ἐκ τῶν κάτω, ἐφ' ὅσον μάλιστα οἱ ιδεολόγοι τῆς κοινωνικῆς δημοκρατίας ίδιοποιήθηκαν συνθήματα ἀρχικῶς ἀστικά καί τούς ἔδωσαν καινούργιο περιεχόμενο. "Ετοι, η ἀστική τάξη περιῆλθε σέ δύσκολη θέση καί ἀναγκάσθηκε δλο καί περισσότερο νά διαχωρίσει τή θέση της ἀπό τή ριζοσπαστική μεθερμηνεία τῶν ἴδιων της τῶν συνθημάτων ὅτι προηγούμενα ἀποτελοῦσε τωκτικά σκόπιμη προσπάθεια προσέγγισης πρός τήν κυριαρχη παραδοσιακή κοσμοθεωρία μεταβλήθηκε τώρα σέ μέσο περιχαράκω-

σης έναντια στόν κίνδυνο ἐκ τῶν κάτω. Στό γεγονός αὐτό διφείλει τό ἀστικό σχῆμα σκέψης τή συνέχειά του μέσα στήν ίστορία τῶν ἴδεῶν παρά τίς ἐν μέρει σημαντικές μετατοπίσεις τόνου καί ἔμφασης, οἱ δόποιες ὀναγκαστικά συμβάδιζαν μέ ἐξ ἵσου σημαντικές ἄλλαγές τῆς κοινωνικῆς θέσης τῆς ἀστικῆς τάξης.

"Ἐνα καλό παράδειγμα τούτης τῆς συνέχειας τῶν θέσεων παρά τήν ταυτόχρονη ἀντιστροφή τῆς πολεμικῆς τους αἰχμῆς βρίσκουμε στό περιεκτικότερο ἀπ' ὅλα τά κοσμοθεωρητικά ἐπίπεδα, δηλαδή τό ὄντολογικό. Ἡ κοινωνική δημοκρατία τοῦ 19ου αἰ., ὡκολουθώντας τίς τάσεις τοῦ ἀριστεροῦ ἐγελιανισμοῦ καί προπαντός τόν διαφωτιστικό καί τόν συγκαιρινό της ὑλισμό, τάχθηκε στήν πλειοψηφία της ὑπέρ τῆς μονιστικῆς ὀντίληψης τοῦ Εἶναι, ἐπειδή θεωροῦσε τήν κατάργηση τῆς παραδοσιακῆς ἱεραρχίας τῶν ἐπιπέδων τοῦ Εἶναι ως ὀναγκαιο συμπλήρωμα ἡ καί ως ὅρο τῆς ἰσοπέδωσης ὅλων τῶν ταξικῶν διαφορῶν· οἱ ἐπίγειοι κύριοι ἔπρεπε νά γκρεμισθοῦν ἀπό τούς θρόνους τους ταυτόχρονα μέ τόν Κύριο ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Στή βαθύτατα πολιτική διαμάχη γύρω ἀπό τήν τύχη τοῦ Θεοῦ καί τήν ὄντολογική ὑφή τοῦ κόσμου ἡ ἐπικρατέστερη ἀστική ἀποψη στρεφόταν ἐναντίον τοῦ ἀθεϊσμοῦ καί τοῦ μονισμοῦ — ὅμως αὐτό δέν τό ἔκαμε γιά πρώτη φορά στήν πάλη ἐναντίον τῆς κοινωνικῆς δημοκρατίας, ἀλλά ἡδη πολύ πρίν, ὅταν ἡ βασική ἔγνοια ἦταν ὀλότελα διαφορετική. Τό ἀστικό κύριο ρεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ καταπολέμησε μέ τήν ἴδια ἀποφασιστικότητα τίς μονιστικές-ὑλιστικές τάσεις, οἱ δόποιες ἔμφανίσθηκαν μέ λογική ὀναγκαιότητα κυρίως τόν 18ο αἰ. μέσα στούς κόλπους τοῦ ὄρθιολογισμοῦ τῶν Νέων Χρόνων, γιατί φοβόταν ὅτι ἡ προσχώρηση σέ τέτοιες ὀντίληψεις θά ἔδινε εύπρόσδεκτα ὅπλα στόν θεολογικό ὀντίπαλο σέ ἐποχή ὅπου ὁ παραδοσιακός δεσμός τῶν κονονιστικῶν ἀρχῶν καί τῶν ἀξιῶν μέ τό (ὑπερβατικό) πνεῦμα ἦταν αὐτονόητος γιά ὅλους σχεδόν τούς ὀνθρώπους. Ὑπό τίς συνθῆκες αύτές ἡ ὑποψία τοῦ ἀθεϊσμοῦ μετατρεπόταν ὀναγκαστικά στήν ὑποψία τοῦ μηδενισμοῦ. στήν ὅποια δέν μποροῦσε νά ἔκθέσει τόν ἑαυτό της καμμιά παράταξη ἡ ὅμαδα ἀπ' δσες πρόβαλλαν σοβαρές ἀξιώσεις γιά κοινωνική κυριαρχία. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τέτοιες ἀξιώσεις δέν ἦταν δυνατόν νά προβληθοῦν χωρίς νά καταπολεμηθεῖ ἡ παραδοσιακή θεολογική θέση στό ζήτημα τῶν σχέσεων μεταξύ 'Ὑπερβατικοῦ καί 'Ἐμμενοῦς, ἀφοῦ ὁ τρόπος, μέ τόν δποιο ὄριζονταν οἱ σχέσεις τοῦτες, χρησίμευε στή θεμελίωση ἡθικῶν ἐπιταγῶν. Ἡ ἀστική σκέψη ἀσκεῖται στήν ἐργασία τῆς σύνθεσης καί

τῆς ἐναρμόνισης καθώς στρέφεται ἐνάντια στὸν ὑλιστικό, δυνητικά μηδενιστικό μονισμό καί ταυτόχρονα ἐνάντια στήν ἀδρή θεολογική δυαρχία, πού νομιμοποιοῦσε τὴν ἡθική τῆς ἄρνησης τῶν ἐγκοσμίων, προσπαθώντας νά συμπλησιάσει τό 'Ἐντεῦθεν καί τό 'Ἐκεῖθεν, τόν κόσμο καί τόν Θεό, δηλαδή νά συλλάβει τή σχέση τους ώς σχέση ἀρμονική χωρίς νά ἀμφισβητεῖ κατ' ἀρχήν τήν αὐτοτέλειά τους. Γι' αὐτό καί ἡ ἀστική ἄρνηση τῆς κοφτῆς ὀντιπαράθεσης Θεοῦ καί κόσμου δέν ἔκφρασθηκε σέ πανθεϊστικές καί πανενθεϊστικές κατασκευές, ἀλλά στήν προσπάθεια νά προσδεθεῖ ὁ Θεός ἀπό τή μάτι στή φυσική νομοτέλεια, ὅπως τή διαπίστωνε ἡ φυσική ἐπιστήμη, καί ἀπό τήν ἄλλη στά αἰτήματα τῆς καινούργιας ὀντιασκητικῆς-κοσμικῆς ἡθικῆς. "Ολα αὐτά ἔκαναν τώρα δευτερεῦον τό γεγονός ὅτι ὁ Θεός ἐξακολουθοῦσε νά ἀναγνωρίζεται ώς ὁ δημιουργός τῆς φύσης καί τῆς ἡθικῆς· γιατί τά ἔργα του περιγράφονταν καί ἐρμηνεύονταν στό ἔξης ἀπό τή σκοπιά ἀστικῶν ὀντιλήψεων καί ἀξιῶν.

'Η ἀρμονία τῶν σχέσεων Θεοῦ καί κόσμου ἐρειδόταν πρῶτα-πρῶτα στήν αὐτοματική τους, δηλαδή στήν ἀδυναμία ἡ πάντως στήν ἀπροθυμία τοῦ Θεοῦ νά ὀνατρέψει τή φυσική νομοτέλεια μέ αὐθαίρετες καί ἀπρόβλεπτες ἐπεμβάσεις. Τούτη ἡ φυσική νομοτέλεια βρισκόταν ἀπό τήν πλευρά της ὑπό τήν αἰγίδα τῆς ἰδέας τῆς ἀρμονίας, καί μάλιστα ἀποτελοῦσε τήν πρώτη μεγάλη ἀστική ἀνάπτυξη καί διασάφηση τούτης τῆς ἰδέας. 'Η νομοτελής τάξη τῆς φύσης ἔδειχνε κατά τρόπο παραδειγματικό πῶς πρέπει νά συμπεριφέρονται τά μέρη γιά νά ὑπηρετοῦν τό "Ολο, καί ἐπίσης ἔδειχνε ὅτι τό "Ολο, χωρίς νά ὑπάρχει ποτέ ἀνεξάρτητα ἀπό τά μέρη του, ώστόσο συνιστᾶ κάτι παραπόνω καί κάτι διαφορετικό ἀπό τό ἀπλό ἀθροισμα τῶν μερῶν του, δηλαδή κάτι πού διέπει τά μέρη μέ τήν ἐπήρειά του, ἡ ὅποια γίνεται παντοῦ αἰσθητή, ἔστω κι ὃν δέν μπορεῖ νά ἐντοπισθεῖ ἐπαυξιβῶς. Τό σχῆμα «"Ολο-μέρη» ἀποκτᾶ στό ἔξης ὅλο καί περισσότερη σημασία ώς γενικά ἔγκυρο πρότυπο παρουσίασης καί ἔξήγησης τῶν πραγμάτων. Δέν πρέπει βέβαια νά παραγνωρίζουμε τήν πολεμική του ἔποψη: γιατί παραμέρισε τήν ὀντίληψη τῆς *societas civilis* γιά τήν ἱεραρχική διάταξη τῶν συστατικῶν στοιχείων τοῦ κόσμου τόσο στόν τομέα τῆς φύσης ὅσο καί στόν τομέα τῆς κοινωνίας. "Αν στήν ὀντίληψη τῆς *societas civilis* τό ἀρμονικό "Ολο ἔμοιαζε μέ πυραμίδα, τώρα φαίνεται μᾶλλον σάν σφαιρά: ἡ ἀστική ἀνάγκη γιά (κοινωνικό) διαφορισμό ἀφήνει βέβαια καί ἐδῶ περιθώρια γιά διαφορές βαθμίδας καί θέσης, αὐτές ὅμως

έμφανίζονται ως μεταβλητά ἀποτελέσματα μεταγενέστερων ἐξελίξεων ή σκόπιμων ἐνεργειῶν καὶ δχι ως μεγέθη ἐξ ἀρχῆς δεδομένα καὶ ἀναγόμενα σέ ὄντολογικούς καὶ ἀνθρωπολογικούς παράγοντες. Μέσαλλα λόγια: ή ἐκ καταγωγῆς ἀνισότητα τῶν ἀνθρώπων ἐξαφανίζεται στήν ἴδια ἔκταση καὶ μέ τήν ἴδια ἔννοια ὅπως καὶ ή ἐτερογένεια τῶν διαφόρων στρωμάτων τοῦ Εἴναι μέσα στήν παραδοσιακή κοινωνικόνα — ταυτόχρονα ὅμως παραμένουν οἱ ὀφειλόμενες σέ κοινωνικούς λόγους ἀνισότητες μεταξύ τῶν ἀνθρώπων καθώς καὶ οἱ ὀφειλόμενες στή φυσική νομοτέλεια ποιοτικές διαφορές μεταξύ τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου. Τόθεμελιώδες σχῆμα «"Ολο-μέρη» μποροῦσε λοιπόν νά ἰκανοποιήσει καὶ τίς δύο πλευρές τῶν ἀστικῶν πόθων —κατ' ἀρχήν ἰσότητα καὶ ἔμπρωκτος διαφορισμός τῶν μερῶν ἐντός τοῦ "Ολου— καὶ ἔτσι νά χρησιμεύσει τόσο στόν ὀγώνα ἐνάντια στίς παραδοσιακές ἵεραρχίες ὅσο καὶ στή θεμελίωση ἀξιώσεων ἰσχύος καὶ κοινωνικοῦ κύρους πάνω σέ καινούργια βάση.

‘Η ἴδεα τῆς ἀρμονίας, ὅπως συγχεκριμενοποιήθηκε στήν ὀντίληψη τῆς αὐστηρῆς φυσικῆς νομοτέλειας, εἶχε αἰσθητικά κίνητρα καὶ αἰσθητικό προσανατολισμό μονάχα μέ τήν εύρεία μαθηματική-γεωμετρική ἔννοια: ως ὅμορφιά γινόταν αἰσθητή ή σαφήνεια καὶ ή ἀπλότητα, καὶ μάλιστα στήν ὀντίθεσή τους πρός τίς τάχα περιττές καὶ ἐπί πλέον συγχεχυμένες κατασκευές τῆς σχολαστικῆς-ἀριστοτελικῆς ἐρμηνείας τῆς φύσης. “Ομως καθοριστικό ἦταν ἐδῶ κάτι ὅλλο, δηλαδή ή πεποίθηση ὅτι ή ἀρμονία τοῦ κόσμου καὶ ή νομοτέλεια τοῦ κοσμικοῦ γίγνεσθαι σημαίνει ipso facto σταθμισμότητα καὶ ἐξουσιασμότητα τῆς φύσης· αὐτό πάλι ἔδινε ἔνα αἴσθημα σιγουριᾶς καὶ αὐτοπεποίθησης ὀκριβῶς στή δύσκολη στιγμή ὅπου ἔπρεπε νά παραμερισθοῦν οἱ παλιές μεταφυσικές βεβαιότητες. ‘Η σύνδεση ὀνάμεσα στήν ἴδεα τῆς ἀρμονίας καὶ στήν ὀνάργη τῆς σιγουριᾶς ὑπῆρξε ἐξ ἀρχῆς μιά σταθερά τῆς ἀστικῆς σκέψης καὶ πῆρε τίς πιό διαφορετικές μορφές — ἀπό τήν προμηθεϊκή ὁρμή, τήν ὅποια ἔτρεφε ή βεβαιότητα τῆς νίνης πάνω στήν δχι βέβαια πειθήνια, ὅλλα πάντως σταθμίσμη φύση, ἵσαμε τό αἰσθημα θαλπωρῆς τοῦ φιλισταίου, γιά τόν ὅποιο ἀρμονία σήμαινε πρό παντός ζωή ἀπαλλαγμένη ἀπό κινδύνους καὶ ὀγώνες. Τό ἀρνητικό νόημα τῆς ἀρμονίας, ἐφ’ ὅσον ή ἔννοιά της ταυτιζόταν μέ τήν ἔννοια τῆς φυσικῆς νομοτέλειας, ἦταν βέβαια ὁ ἐξοβελισμός ὅλων τῶν ὑπερφυσικῶν παραγόντων ἀπό τό κοσμικό γίγνεσθαι, ἦτοι ὁ ἐξοβελισμός ὅλων, ὃσα συνήθιζε νά διαβάζει ὁ θεολογικός ἀντίπαλος μέσα στό

κοσμικό γίγνεσθαι, προκειμένου νά δικαιώσει τίς θεωρητικές του θέσεις καί τίς πρακτικές του ἐπιταγές. 'Η σύνδεση τῆς ἀρμονίας ως φυσικῆς νομοτέλειας μέ τήν ἐπιθυμία κυριαρχησης τῆς φύσης προσέδιδε στήν ἰδέα τῆς ἀρμονίας καί ἐνα θετικό νόημα, τό δποιο ὅμως ἦταν δύκοπο. Γιατί ἡ ἀντίληψη τῆς αὐστηρῆς νομοτέλειας καί τῆς μηχανικῆς ὑφῆς τῆς φύσης παρεῖχε βέβαια τήν ἐπαγγελία ἡ καί τή βεβαιότητα τῆς κυριαρχίας πάνω στή φύση, ὅμως ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ἔθετε τό ζήτημα τοῦ ἔσχατου κανονιστικοῦ νοήματος τοῦ κόσμου. 'Από τήν ὑφή καί τόν τρόπο λειτουργίας τῆς μηχανῆς τοῦ κόσμου δέν μπορούσαν νά συναχθοῦν κανονιστικές ἐπιταγές, τό ἀντίθετο μάλιστα: οἱ κανονιστικές ἀρχές καί οἱ ἀξίες φαίνονται τώρα νά μήν ἔχουν τελικό νόημα, νά ἀποτελοῦν ἀπλῶς συναρτήσεις μηχανικῶν ἀναδευμάτων καί κινήσεων.' Ακριβῶς τό πρόβλημα τοῦ νοήματος καί τῶν κανονιστικῶν ἀρχῶν —πιό συγκεκριμένα: ἡ πολεμική ἀνάργη νά κατανικηθεῖ ὁ θεολογικός ἀντίπαλος στό πεδίο αύτό καί νά ἀποδειχθεῖ ἡ οἰκεία ἴκανότητα πρός κυριαρχία μέσω τῆς προσφορᾶς καλύτερων ἀξιῶν— ἔξανάργκασε τήν ἀστική σκέψη νά συμπληρώσει τήν ἐννοια ἔκεινη τῆς ἀρμονίας, ἡ ὅποια κυρίως γινόταν ἀντίληπτή ως (μηχανική) φυσική νομοτέλεια, μέ μιά δεύτερη, κατά βάση ἡθικῆς καί αἰσθητικῆς ὑφῆς. "Ωστε πρῶτα ἐκμηχανίσθηκε ἡ κοσμοεικόνα προκειμένου νά διασφαλισθεῖ ἡ νύκη πάνω στή θεολογική ἐρμηνεία τοῦ κόσμου, καί κατόπιν ἀνακαλύφθηκε ἡ ὁμορφιά τῆς φύσης — τούτη τή φορά ὅχι ως ἡ ἀπέριτη καί ἀφηρημένη γεωμετρική ὁμορφιά, ἀλλά ως ἡ ἀπτή ὁμορφιά τοῦ βουνοῦ, τοῦ λειμώνα, τοῦ ποταμοῦ καί τῆς θάλασσας, τῶν ὅποιων ἡ μορφή εἶναι καθ' αὐτήν ἀσύμμετρη, ἀλλά στή συμπαράθεσή της μέ ὅλες τέτοιες ἀσύμμετρες μορφές συγκροτεῖ μά καί μόνη ἀρμονία στό πλαίσιο ἐνός περιεκτικοῦ "Ολου. Τό θεμελιώδες σχῆμα «"Ολο-μέρη» παραμένει, ὅμως ἐρμηνεύεται ὅχι ως μηχανική συναρμογή μερῶν συμμετρικῶν καθ' αὐτά σέ ἐνα "Ολο συμμετρικό ἥδη, λόγιω τῆς συμμετρίας τῶν μερῶν του, ἀλλά ως ἀπορρόφηση τῆς καθ' αὐτήν εύχαριστης ἀσυμμετρίας τῶν μερῶν μέσα στήν ἐπιβλητική συμμετρία τοῦ "Ολου.

'Η ὡραία, ἀγαθή καί κοντά σέ δλα αὐτά νομοτελειωσή φύση ἀποτελοῦσε κατά κάποιον τρόπο τήν ὁρατή καί ἀπτή ἐγγύηση τῆς πραγματικότητας τῶν ἀξιῶν καί τῶν κανονιστικῶν ἀρχῶν. Τό «όμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν» πῆρε πάνω στή βάση τούτης τῆς ἀντίληψης γιά τή φύση περιεχόμενα καί νόημα συγκεκριμένο — δηλαδή ἔκεινο πού πρόβαλλαν μέσα στή φύση οἱ ἀστικές ἀξιολογικές ἰδέες. Τό παλιό

‘Υπερβατικό στήν ἀπότομη ἀντιπαράθεσή του πρός τόν ύλικό κόσμο ἔγινε πιά περιττό γιά τή θεμελίωση κανονιστικῶν ἀρχῶν στόν βαθμό πού τό Ἐντεῦθεν ἔπαιψε νά ’ναι κοιλάδα δωρεύων και ἡ φύση ἀνέλαβε τήν ἀρμοδιότητα νά προσδιορίζει τίς κανονιστικές ἀρχές. Γιά νά τό κάμει αύτό, ἔπρεπε βέβαια νά είναι κάτι παραπάνω ἀπό βουβή και ἀδρανής ψλη, κι ἔτσι ἀπό ἀμιγής μηχανή ἔγινε μητρική θεότητα, ἡ ὅποια βέβαια ὀνομαστική ἔξακολουθοῦσε νά βρίσκεται ὑπό τήν ἐπικυριαρχία τοῦ δημιουργοῦ της — τώρα ὅμως στόν δημιουργό τοῦτον ἐπιτρεπόταν νά φτιάξει μονάχα μιά φύση πού ὡς ἐκ τῆς λειτουργίας της ἥταν αὐτόνομη και αὐτάρκης ἀπό κανονιστική ἀποψη. Ἀπό τή στιγμή πού στή φύση ὡς φύση προσδόθηκε μιά καθοριστική κανονιστική διάσταση, ἀπό τή στιγμή δηλαδή πού φύση και Λόγος, ψλη και πνεῦμα συμπλησίασαν πάνω στή βάση τῆς διπλῆς περιχαράκωσης ἐνάντια στήν παλιά (πνευματοκρατική) δυαρχία και στόν σύγχρονο (ύλιστικό) μονισμό, ἥταν δυνατόν νά νοηθεῖ και ἡ σχέση φύσης και πολιτισμοῦ διαφορετικά ἀπό πρίν. Ὁ πολιτισμός δέν χρειαζόταν νά είναι πιά ἀσκητική, κι ἀκόμα και τότε ἀβέβαιη ἡ παροδική μόνον, ὑπέρβαση τῆς φύσης, παρά ὅφειλε νά ἀποτελέσει ἀπόρροια τῆς ἐπενέργειας τῆς κανονιστικῆς διάστασης τῆς φύσης. Ὁ (ύγιής) πολιτισμός θά ἥταν λοιπόν ἡ ἐνεργοποίηση τοῦ ἐγγενοῦς Λόγου τῆς φύσης πάνω στό ἐπίπεδο τῆς συμβίωσης τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Λόγος μοιάζει σάν τό ἀπόσταγμα τῆς (ἰδεώδους) φύσης· και μολονότι ὅφείλει νά διαθέτει τή βούληση και τήν ἴκανότητα νά δαμάζει κάποιες καθ’ αὐτές τυφλές και ἄλογες ἐπόψεις τῆς (ἀνθρώπινης) φύσης, ὡστόσο αὐτό δέν τό κάνει ὅπως τό κάνει ἡ ἀσκηση και ἡ ἀρνηση τῶν ἐγκοσμίων, ἄλλα διοχετεύοντας σκόπιμα τό ἄλογο στούς ἐκάστοτε προσφυεῖς τομεῖς δραστηριότητας. Ἔτσι ὁ Λόγος, συγχροτώντας τόν πολιτισμό, παραμένει συνυφασμένος μέ τή φύση, μόνο πού τό κέντρο βάρους μετατοπίζεται ἀναγκαστικά, ἐφ’ ὅσον μέσα στόν πολιτισμό αὐτονομεῖται ἡ κανονιστική διάσταση τῆς φύσης και φτάνει σ’ ἔναν βαθμό συνειδητότητας ἀδύνατο σέ ὅποιονδήποτε ἄλλον τομέα τῆς ἀνόργανης και ὄργανως φύσης. Ἡ ἀρμονία φύσης και πολιτισμοῦ παίρνει ἔτσι τή μορφή μιᾶς ἐνότητας ψλης και Λόγου, ὅπου ἡ φύση παρέχει ὅσα ψληκά θά ἐκλεπτύνει κατόπιν ὁ Λόγος μέ βάση τήν ἀξιολογία του — ὅμως τά ψληκά είναι ἔξ αἰτίας τῆς καταγωγῆς τους ἀρκετά εύγενη ὡστε νά ἐπιδέχονται ἐπεξεργασία σύμφωνα μέ τίς κανονιστικές προθέσεις τοῦ Λόγου, ἐνῶ ἀπό τήν πλευρά του ὁ Λόγος ποτέ δέν ἀπομακρύνεται ἀπ’

ὅτι τοῦ δίνει ἡ φύση, δηλαδή δέν ἀντιλαμβάνεται τὴν αὐτονομία του ὡς δικαίωμα νά κατατυρωεῖ τή φύση.

‘Η ἕδια ἐπιθυμία ἔξισορρόπησης τῆς φύσης καὶ τοῦ Λόγου, τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης, τῶν κανονιστικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ψυχορμήτων στό πλαίσιο ἐνός περιεκτικοῦ ἀρμονικοῦ’ Ολου ἐμψυχώνει καὶ τήν ἀστική ἀνθρωπολογία. ‘Η ἐπιδίωξη τῆς ἐναρμόνισης, ἡ ὅποια στό ὄντολογικό ἐπίπεδο στηρίζοταν στή διπλή ἀντίθεση ἐνάντια στή δυαρχία καὶ στόν μονισμό ἡ στήν πνευματοκρατία καὶ στόν ὑλισμό, στόν χῶρο τῆς ἀνθρωπολογίας γεννήθηκε ἀπό τή διπλή ἀποστροφή ἐνάντια στήν ὄλοκληρωτική ἀπορρόφηση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στήν ὑλική φύση καὶ συνάμα ἐνάντια σέ μιά τέτοια ἀνύψωσή του πάνω ἀπό τή φύση, ὥστε μονάχα στόν οὐρανό νά μπορεῖ νά βρεῖ τήν ἀληθινή του ἐστία. ’Απ’ αὐτήν τή σκοπιά ἡ συνεχής ὑπόμνηση τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ ἀνθρωπός ριζώνει μέσα στή φύση, χρησίμευε ὡς ἐπιχείρημα ἐνάντια στή βλαβερότητα, καὶ μάλιστα τήν ἀλυσιτέλεια, τῆς ἀσκητικῆς ἡθικῆς, ἐνώ ἡ ταυτόχρονη ἐμμονή στόν ἔμφυτο ἀνθρώπινο Λόγο σκόπευε νά παραμερίσει τήν ὑποψία τοῦ μηδενισμοῦ. ’Η ἀντίληψη, ὅτι ὁ ἀνθρωπός χάρη στόν Λόγο του κυριαρχεῖ πάνω στή δική του φύση, συνδεόταν βέβαια στενά καὶ μέ τήν πεποίθηση ὅτι εἶναι δυνατόν νά κυριαρχηθεῖ καὶ ἡ ἔξωτερωκή φύση, συνδεόταν δηλαδή μέ τή σύγχρονη φυσική ἐπιστήμη καὶ μέ τήν πίστη στή φυσική νομοτέλεια. ’Ομως ἔπαιρνε ἀναγκαστικά ἄλλο νόημα ὅταν ἡ φύση σήμαινε τήν ἀνθρώπινη φύση, ὅπότε ὁ πολεμικά ἀπαραίτητος, δηλαδή στρεφόμενος ἐνάντια στήν παραδοσιακή θεολογία, τονισμός τῆς φυσικῆς ὑφῆς τοῦ ἀνθρώπου κινδύνευε νά ἐρμηνευθεῖ μέ τήν ἔννοια ὅτι ὁ ἀνθρωπός ὑπόκειται στή σιδερένια φυσική νομοτέλεια ἐξ ἵσου ὅσο καὶ ὅλα τά ἄλλα φυσικά ὄντα, καὶ ἐπομένως τά λεγόμενα γύρω ἀπό τήν ἐλεύθερη βούληση καὶ τήν ἡθική σέ τελευταία ἀνάλυση εἶναι κενά περιεχομένου. Μέ ἄλλα λόγια ἔπρεπε νά παρασχεθεῖ ἡ ἀπόδειξη ἡ ἐν πάσῃ περιπτώσει νά προβληθεῖ ὁ ἴσχυρισμός ὅτι ὁ ἀνθρωπός εἶναι φύση καὶ συνάμα εἶναι ἡ μπορεῖ νά εἶναι κύριος τῆς (δικῆς του) φύσης. Τά ψυχόρμητα, τά πάθη καὶ τά ἐγωιστικά κίνητρα ἔπρεπε νά ἀναγνωρισθοῦν σέ ὅλη τους τήν ἴσχυ καὶ τήν ἐπήρεια, δηλαδή σέ ὅλη τους τήν ἀνθρωπολογική ἀναγκαιότητα, ὅμως ἡ κανονιστική διάσταση τῆς ἀστικῆς ἀντίληψης γιά τή φύση ἐπιβαλλόταν καὶ ἐδῶ διά μέσου τῆς πεποίθησης, ὅτι τά τέτοια ψυχόρμητα καὶ κίνητρα μποροῦν νά διοχετευθοῦν ἡ νά καθοδηγηθοῦν σκόπιμα ἥδη ἐπειδή περιέχουν ἀπό μόνα τους μιάν αὐτορρυθμιστική ἀρχή.